

УДК 82-32 (477)

Мислива Вікторія

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНО-ФЕМІНІСТИЧНА КОМУНІКАЦІЯ ЖИТТЯ ТА ТВОРЧОСТІ СІЛЬВІ ПЛАТ І ОКСАНИ ЗАБУЖКО

Стаття присвячена дослідженню інтертекстуальності поезій С. Плат та О. Забушко, яка простежується на змістових та формальних рівнях. При перекладі О. Забушко використовує питоми українські художні коди, надаючи поезіям С.Плат відповідного колориту.

Ключові слова: інтертекст, алюзія, переклад, патріархальне суспільство.

В статье исследовано интертекстуальность поэзии С. Плат и О. Забушко, которая прослеживается на тематическом и формальном уровнях. При переводе О. Забушко использует истинно украинские художественные коды, которые придают поэзиям С. Плат соответственного колорита.

Ключевые слова: интертекст, аллюзия, перевод, патриархальное общество.

The article deals with Intertexture of Sylvia Plath's and Oxana Zabuzhko's poems, which one can find on the informative and formal levels. During translation Oxana Zabuzhko uses specific Ukrainian image codes, which gives corresponding colouring to Sylvia Plath's poems.

Key words: intertexture, allusion, translation, patriarchal society.

Знайомство української читацької аудиторії з поетичними творами Сільвії Плат відбулося завдяки сучасному майстру віршового перекладу Оксани Забушко, яка зацікавилася американською модерністкою ще в кінці 80-их. Творча атмосфера, в якій працювала С. Плат, була пронизана психологією, суїцидними, депресивними настроями, які відобразилися в її поезії, а згодом були експліковані Оксаною Забушко.

Проблеми перекладознавства набувають сьогодні все більшого теоретичного та практичного інтересу. Переклад є не лише актом міжмовної, а й міжкультурної комунікації, адже в процесі здійснюється заміна культурно-національного коду однієї мови кодом іншої. Одночасно переклад є виявом інтертекстуальних відношень, адже будь-який переклад є впливом.

Перекладна література, починаючи від княжої доби, грає важливу роль в розвитку української літератури, а, отже, у формуванні нації. Р. Зорівчак, досліджуючи художній переклад як націєтворчий чинник, вважає, що перекладна література важила більше у формуванні і самовиразу нації, ніж оригінальна художня спадщина [8, 58]. По-подвижницьки ставилися до перекладництва переважна більшість українських митців минулого, які виводили рідну мову на неозорі простори світового письменства, підносячи тим самим її авторитет, сприяючи зростанню національної свідомості українців.

Сьогодні українські перекладачі мають менше проблем при відборі іноземних текстів. Водночас, виникає і вимога, так би мовити, “лінгвістичної” універсальності. Від професійного перекладача за наших часів вимагається, щоб він активно володів усіма мовними стилями та їхніми видозмінами. Текст часто містить чимало алюзій, абрєвіатур, архаїзмів, неологізмів, діалектизмів, волаючих імен, каламбурів, явищ вертикального контексту чи інших складних лінгвальних одиниць. Саме про алюзії, авторські підкреслення кодування, перекодування та співвіднесення їх у джерелі та перекладному тексті йтиметься у статті. Важливо було з’ясувати вплив особливостей авторської мовної картини світу на вибір перекладачем способів вирішення певних проблем, що виникають у процесі перекладу (перекладацькі трансформації), а також дослідити традиції художнього мислення С. Плат і їх перекодування в поезії О. Забужко.

На перший погляд, нічого дивного немає в тому, що відома поетеса Оксана Забужко береться за художній переклад. Найбільша чеснота перекладача (після досконалого знання мовних нюансів) – це його здатність перевтілитися у світ іншого автора, нічого в ньому не зрушивши з місця. Годі й казати, що письменник, який береться за перенесення чужої творчості в простір своєї мови, потерпає від спокуси пертворитися з раба чужого тексту на його конкурента. Важко приховати і свій власний авторський стиль.

О. Забужко не одна із сучасних українських митців, які бралися до справи перекладу. Популярний белетрист Леонід Кононович

раптом відмовився від написання кримінальних романів і взявся за переклад з французької модерних творів: у його доробку, зокрема, твори Сартра та Бодріяра, впоратись з якими міг лише віртуоз. Інший приклад – Євгенія Кононенко, яка успішно поєднує власну творчість із перекладацькою роботою, хоча неважко помітити, що тексти для перекладу вона часто вибирає за принципом “спорідненості”, – здебільшого це твори, які пасують її власному стилю та світогляду (Анна Гавальда, Даніела Стіл, Венера Курі-Гата, Анні Ерно). За таким же принципом діє і О. Забужко, їй близькі теми й проблеми, які обирає С. Плат, образи й мотиви, які є в американської поетеси згодом знаходимо і в Забужко. За словами самої письменниці, “Плат стала для мене, либонь, останнім великим літературним коханням, що будить хіть перекладати на свою мову”. Варто зауважити, що своя мова для О. Забужко – не лише українська, а й власне авторська. Переклади О. Забужко пише як свої власні вірші, “з відчуттям, що це мала б написати я, якби воно не було написано кимось іншим” [1, 33]. У підтвердження цієї думки Забужко зазначає:

...І раптом збагнути,

Що все це вичитано в Сільвії Плат – і, отже, насправді

Мусить мати зовсім інакший вигляд... [1, 184]

Тексти Забужко мають ряд відмінностей від поезій С. Плат. Слід розрізняти авторську і читацьку інтертекстуальність, при перекладі О. Забужко проявляла себе, перш за все, як читач, причому читач, який мав певну мету при відборі текстів на переклад, адже вона не торкається ні художньої прози, ні есеїстики С. Плат. Поезія американської авторки дуже багатогранна, вона варіює вірші від лірично-іронічного до агресивного тексту, проте ці поезії можемо знайти лише в перекладі російського літературознавця В. Бетаки, адже О. Забужко ними не займалась. Натомість близькі їй теми гніту патріархального суспільства, материнства, художні прийоми безсюжетності, щоденниковості текстів переважають при перекладі.

Вважається, що С. Плат, як і багато геніїв, випередила свій час, тексти її відносять до постмодерністських, хоча період, коли, на думку літературознавців, в американську літературу проникають ідеї постмодернізму, настає пізніше. Оскільки в межах одного постмодерністського тексту, характерною ознакою якого є інтертекстуальність, відбувається поєднання кодів, знаків, перекодування,

то завдання О. Забужко як перекладача було ускладнене намаганням перекласти не тільки слово на слово, але й код на код, образ на образ. Художні коди української та американської культури мають мало спільного, проте певна схожість в автобіографіях, світовідчуттях письменниць полегшила процес трансформації американського дискурсу С. Плат в український дискурс О. Забужко.

Лексика, яку використовує О. Забужко при перекладі надзвичайно колоритна, наприклад англ. “mirror” (дзеркало) письменниця перекладає тільки як “свічадо”: “I gleam like a mirror” (я виблискую, мов дзеркало) письменниця перекладає “Поблимую, мов свічадо”; “що знову змикає своє свічадо над впалим у неї уламком скелі” в оригіналі звучить “...like the water striving to reestablish its mirror over the rock”. Причиною цього цілеспрямованого використання однієї лексеми при можливому варіюванні (дзеркало, люстро і т.д.) – ввести українського читача у характерний для нього український культурний дискурс. Адже не тільки література, а й культура та світ загалом розглядаються сьогодні як текст, метою перекладача є відтворити у плетиві сем картину світу, характерну саме його нації. Тому слова “sap” (кров, цілюща сила) О. Забужко перекладає як “живиця”, формуючи в уяві читача стійкий образ, який формується під впливом фольклору.

Властиво для перекладів О. Забужко вставляти елементи, які алюзивно відсилають читача до інших творів і, якщо не змінюють, то поглиблюють смисл поезії С. Плат. Так відбулося у тексті “Подія” (“Event”): “Intolerable vowels enter my heart” (нетерплячі голосні входять до мого серця) у перекладі: “Нестерпні голосівки проникають у саме серце”. “Голосівками” названо відому в українському перекладі поезію Артюра Рембо, яка представляє панораму Всесвіту, де все має свій колір. “Подія” має на меті пред’явити одне невеличке страждання однієї людини, яка теж своїм кольором докладає пазл Всесвіту. “Подія” – поезія про смерть любові, яка перероджується в поезію, в нове життя. О. Забужко майстерно наголошує на одній фразі, яка має алюзивно відіслати українського читача до такої ж теми, яка обігрувалася в нашій літературі М. Коцюбинським. “Де холоне ніч під льодком яблуневого цвіту”, – письменниця навмисне наголошує саме на місці відтворення “події”, а не самому факті її екзистенції.

О. Забужко вважає перекладацький досвід неоціненною школою для себе. Так, опрацьовуючи пророцтва Нострадамуса, “цілко-

вито виключається будь-яка *licencia poetica*, натомість вимагається абсолютна, дзеркальна, дослівна – до титли і коми – точність, неоціненна для поета” [5, 235]. В той же час, перекладаючи Плат, О. Забужко, за її словами, на тканинному рівні відчувала всю генетичну відмінність між суворою протестантською дисципліною англійського вірша та “нашою українською бароковою розволіклістю” [5, 235]. Проте О. Забужко будує свої тексти як алюзивно схожі на тексти С. Плат не лише на змістовому, а й на форматворчому рівнях. Так, наприклад, в обох простежується прийом створення поезії як малюнку образів та почуттів (“Widow” (“Вдова”) С. Плат та “Жінка з цитринами” О. Забужко [1, 31]). І хоч цей прийом не новий, скажімо, ще Леонардо да Вінчі писав: “Живопис – це поезія, яку бачать, а поезія – це живопис, який чують”, – є певний інтертекстуальний зв’язок між двома поетесами. “Нахилені низько плакучі дерева” (С. Плат) – “Біла спіраль тишини в’юнка” (О. Забужко) (самотність в обох подається в образі дерев скорботи); “Плоть, капоть паперу газетного, пірваний полум’ям вгору” (С. Плат) – “Стугоніла плита голубими суцвіттями газу” (О. Забужко) – створюючи картини страждань поетеси звертаються до образу вогню, який уявляється то як символ життя, а то як його нищівник. Проте найбільш виразно інтертекстуальний зв’язок простежується у використанні образу місяця: “Жінка мила під краном місяці і цитрини, І сопів їй у спину чайник, самітний і хворий. Перебирала цитрини – обережно, мов спомини” – “Трепетне, наче метелик, лице чоловікове місячно-хворе Кружляє довкола нею офірою, котру їй прагнеться вбити Удруге, щоб тільки спинить, щоб утримать його при собі”. Як бачимо місяць в обох поеток асоціюється із хворістю, причому швидше душевною, аніж фізичною. Крім того, місяць постає засобом своєрідного переходу, у випадку Плат – це буквально, у Царство мертвих, у Забужко – це шлях до того, що не справдиться. Жінка з цитринами (зменшеними копіями місяця) – це жінка зі споминами, яка тими ж споминами, по пам’яті, малює своє подальше життя: “Намалюйте по пам’яті, Намалюйте січневим снігом Обличчя жінки, яка не чекає дзвінка”. Жінка-вдова теж знаходить своє майбутнє на папері: “Образом паперовим до серця би притулити – Так тулить вона його давні листи”.

Поезію складніше перекладати, ніж прозовий текст, адже вона відрізняється від інших витворів словесного мистецтва гіперсемантизацією вербальних одиниць. Для того, щоб їх моносемізувати,

перекладачеві необхідно володіти додатковими знаннями як соціокультурного, мовного середовища, у межах якого створювався поетичний текст, так і особливостей світогляду автора (авторської мовної картини світу). Відомо, О. Забужко провела багато часу на батьківщині Плат: під час викладання української культури в американських Пенн-Стейтському і Пітсбурзькому університетах, семестру в Гарварді, вона намагалася проїнятися атмосферою буття С. Плат, вбирала в себе настрої місць, де була американська поетеса. З літературознавчого погляду, в обох поетес багато спільних тем – Еросу й Танатосу, жіночих стосунків (материнство й сестринство), переписування Біблії на власне жіночий манер, біль неприємності і відчуженості в рідній країні. Схожий у них і прийом письма – розірваний верлібр, енжамбемани, надмірна емоційність, суміш архаїки зі сленгом – ці риси головні в поезіях обох авторок. Поетеси досить ексцентричні, їхні вірші, з одного боку, нагадують особисті щоденники, з іншого, – дуже віддалені від реальності, всі побутові елементи у них просто зникають.

С. Плат германського походження (батько – німецький іммігрант, мати – дочка іммігрантів австрійських), вона мучиться пам’яттю про фашизм як про гріх своєї власної арійської крові і ладна перевіритися в уяві у цьоквану гітлерівцями напів’єврейку-напівциганку (“Тато”). Вона дуже по-українськи сповідує гасло українського інтелігента – не залишатися осторонь тих, кого переслідують, цькують, всіляко намагаються знищити. Побутує думка, що “тато” – це не просто біологічний батько, а втілення конфлікту поколінь, уособлення тих батьків, через яких мусять страждати діти.

Поезії Плат, як і Забужко, перенасичені автобіографічними алюзіями. Про це пише відома дослідниця творчості останньої Н.Зборовська: “Від С. Плат вона переймає також психічно оголений автобіографізм [7, 443]”. “Тато” є надзвичайно цікавою поезією з погляду інтертекстуальності. Плат використовує в поезії потужне, насичене метафорами мовлення, щоби показати своє ставлення не тільки до батька Отто Плата, а й до свого чоловіка Теда Х’юза. Поезія, написана 1963 року (рік суїциду поетки), вважається сповідальною, тобто текстом-поясненням внутрішнього страдницького життя поетеси. Вважається, що писати так не могла справжня американка (зауважимо, що Плат втілювала усі принципи “американської мрії”: талант, проявлений у ранньому віці, престижні премії і т.д.). Переїхавши у Кембридж на навчання, Плат захопилася ідеями

свого викладача, модерніста-шітдесятника Роберта Лоуелла, який писав глибоко сповідальну лірику. Через чотири роки після виходу “Етюдів життя” Р. Лоуелла, де створені ним образи своїх батьків приголомшили своєю жакливітю, С. Плат не посоромиться порівняти свого батька із найгіршим представником людства – А. Гітлером. Більше того, батько уявляється їй дияволом, тим, хто зламав її життя:

Але ж чим, ну чим не диявол той чоловік
Чоловік у чорному, котрий розгриз надвоє
Моє червоне серденько?

Такий же пекучий жаль, двоякі відчуття стосовно батька описані і в романі О. Забужко “Музей покинутих секретів”: “Ще нюанс: підростаючи, я стала його соромитись. Порівняно до моїх товаришів по школі, а надто по інституту, в мене був невдалий батько – той, яким не похвалишся. ... Подібні речі травляться трудно – діти не прощають батькам пережитих з їхньої вини принижень” [2, 47]. Тему батьківства, біль, спричинений “не таким татом”, в обох поеток яскраво виражений. Плат народилася в сім’ї професора Бостонського університету, Забужко – викладача НДІ будівництва й архітектури. У віці восьми років Плат втрачає батька, який помирає від наслідків хірургічної операції, тато Забужко вмирає від популярного в колах страчених НКВД діагнозу – ниркова недостатність.

С. Плат дуже жорстко виступила проти системи патріархального суспільства, проте не в змозі була протистояти цьому суспільству, не дарма вважається, що саме чоловіки (батько і законний чоловік) стали причиною суїциду поетеси. Та найважливішим було те, що Сильвія Плат не поєднала себе одночасно у трьох іпостасях – матері, дружини та власне творчої жінки. Роман-монолог-сповідь “Польові дослідження з українського сексу” ніби увібрив у себе сюжет трагедії життя С. Плат. Забужко розмірковує над тим, чому жінки-митці не доживають до свого Фауста: не тому, що їм менше дано, – їх вбиває не задоволена потреба любові. В один ряд із Плат вона ставить І. Йонкер, Енн Секстон, Марину Цветаєву – жінок, які конфліктували із патріархальним творчим світом, і з дивною однаковістю закінчили свою війну.

С. Плат під час навчання у Кембриджі знайомиться із популярним у той час поетом Тедом Х’юзом і на перших порах повністю присвячує йому та головне його творчості своє життя: вона сумлінно виконує обов’язки його секретаря, друкує його вірші та розси-

лає їх по видавництвах. У “Польових дослідженнях з українського сексу”, за логікою життя С. Плат, жінка-творець і чоловік-творець – обоє автори – опинились у подібній ситуації. Звичайно, він вибирає мистецтво. “А що вибере вона?” – запитує Ніла Зборовська у резонансній статті “Жіноча сповідь на тлі чоловічого “герметизму” [6, 65]. Розщеплена між мистецтвом і життям жінка Оксана “Сильвія” в романі Забужко знає, що тільки любов “єдина здатна нас заслонити”, захистити і вберегти, однак мистецький дар примушує ненавидіти свою жіночу природу, вона прагне самостійного духу, самодостатності, тим паче, що властива їй відважність часто ставить її вище національної чоловічої “породи”.

Таким чином, роман Оксани Забужко на повну силу утверджує не тільки жіночу цінність національного світу, віками зневажену гнобленням, рабством і бездержавністю, а й жіночу цінність Світу загалом, без якої він апокаліптично приречений.

Як психоаналіз має на меті очистити свідомість од душевного бруду шляхом виявлення і пояснення причин, так і роман О. Забужко рухається до катарсисного, духовного злету. Так дійшла до свого очищення і С. Плат, вибравши смерть. Роман О. Забужко будується як жіноче зізнання, але зізнання не провини, а, навпаки, визнання жіночої сексуальності, тілесності, права на самовизначення, що й дає підстави говорити про феміністичні мотиви твору. Спільною рисою для творчості О. Забужко і С. Плат є феміністична проблематика, зображення жінки у суспільстві, її маргіналізація в ньому, зосередження уваги на питаннях жіночої тілесності, сексуальності. Американська письменниця робить це за допомогою широкого застосування постмодерністської інтертекстуальності, що супроводжується гротеском, імітацією, ускладненою символікою, відходом у нереальний світ сюрреалістичних перетворень жінок на міфолого-фантастичних героїв. В українській письменниці двобій жіночого та чоловічого розгортається на тлі національного виродження, душевних переживань героїні за свою долю як частинку загальноукраїнського життя.

В О. Забужко знаходимо поезію “Аркуш із блокнота: 19.09.1990” – день, коли авторка святкуватиме своє тридцятиріччя (рік, який мав сакральне значення для поетеси (“Тридцята зима”), чи не тому що приблизно в цей період життя не стає й С. Плат, на тридцять першому році життя перестає битися серце й поета Шеллі, який мав великий вплив на лірику О. Забужко). Життя як блокнот, подія

як аркуш, оточення – те саме, про яке писала С. Плат – “голоси у трубці роються і дзижчать, як мухи, – В чорне повидло ефіру лапками влипши” [1, 160]. Проте С. Плат із цим покінчила символічно: “... я з цим скінчу. Негайно, тату. Негайно. Перетяго провід у чорного телефону, І вузам голосів проникнути ніяк”, – в поезії “Тато”, а потім фактично – просунувши голову у газову духовку.

За кілька місяців до загибелі С. Плат напише ще одну поезію “Маки у жовтні”, яка матиме глибокий вплив на творчість О. Забужко. Ідея поезії-квінтесенції усіх проблем повоєнного часу, а головне, проблеми нікомунепотрібності, знайшла відображення у вірші О. Забужко “Така кругла, як глобус”. Головна ідея обох текстів – смерть жінки (в Плат – фактична, у Забужко – символічна). “Маки у жовтні” містять величезний емоційний підтекст – одна смерть насправді нічого не варта у світі суцільних трагедій і катастроф, навіть природа не може скорегувати правильно свої дії “Цього ранку і хмари своїм спідницям ради дати не годні” [1, 291], що вже казати про людей, які згубили живість очей, чії погляди “непорушно втуплені з-під “котелків” [1, 291]. Смерть героїні С. Плат залишається загадкою – це або логічне закінчення життя, або самогубство, ми отримуємо лиш результат – “жінку на ношах швидкої”, яка намагалася зробити свою смерть дарунком Небові, проте і воно її не приймає. Неприйнятність ні Небом, ні Землею життя і смерті Забужчиної героїні втілюється в образі жінки, яка не може народити, хоча перебуває у стані вагітності ніжністю і любов’ю. Таким чином, авторки знаходять одну і ту ж проблему людства – можливість знищеності людської породи. А головне зло – байдужість: в С. Плат навіть “покійні вуста мусять криком кричати У морозному лісі, у волошковім світанку” [1, 291], тобто там, де їх ніхто не почує, в О.Забужко жінка одна буде на вулиці “зародком в лоні перед абортom”, і знову ніхто цього не помітить, адже кожен із нас “кожної миті цілком несвідомо – сплячий мужчина” [1, 256].

Отже, інтертекстуальність поезій С. Плат та О. Забужко простежуються на змістових та формальних рівнях. Це спричинено не лише схожими напрямками у мистецтві, а й подібністю мислення та світовідчуття поетес. Забужко скористалась своїм постмодерністським правом прочитати життя С. Плат як інтертекст і, знайшовши багато спільного зі своїм, вкласти його у сюжет роману “Польові дослідження з українського сексу”.

Література:

1. Забужко О. Друга спроба : Вибране / О.Забужко. – К. : Факт, 2005. – 320 с.
2. Забужко О. Музей покинутих секретів : [роман] / О.Забужко. – К. : Факт, 2009. – 832 с.
3. Забужко О. Польові дослідження з українського сексу / О. Забужко. – К. : Факт, 2007. – 176 с.
4. Забужко О. Негасний маків цвіт / О.Забужко // Всесвіт. – 1990. – №1. – С. 130–133.
5. Забужко О. Сестро, сестро : [повісті та оповідання] / О. Забужко. – К. : Факт, 2009. – 260 с.
6. Зборовська Н. Жіноча сповідь на тлі чоловічого герметизму / Н. Зборовська // Слово і час. – 1996. – №8–9. – С. 58–67.
7. Зборовська Н. В. Код української літератури : Проект психоісторії новітньої української літератури / Н. В. Зборовська – К. : Академ-видав, 2006. – 504 с.
8. Зорівчак Р. Художній переклад в Україні як чинник формування нації / Р. Зорівчак // Урок української. – 2002. – №4. – С. 58–59.